

Іван ПАТЕР

1914 РІК У НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ: СПОДІВАННЯ І РЕАЛІЇ

Перша світова війна розпочалася 100 років тому і втягнула у свою криваву орбіту 33 країни з населенням понад 1,5 млрд осіб, або 75 % населення Землі. Вона охопила територію Європи, Азії, Африки площею понад 4 млн кв. км. За час війни країни, що воювали, мобілізували до війська понад 73 млн чоловік: серед тих, що входили до німецької коаліції, понад 25 млн, у країнах Антанти – понад 48. Загальні втрати за час війни досягли величезної цифри – близько 10 млн вбитих і померлих від ран та 20 млн поранених¹. Жертви серед цивільного населення були майже такими ж.

Для українців, змушених воювати за обидві сторони, – Росію й Австро-Угорщину – наслідки війни були безпосередніми й важкими. Галицькі землі стали ареною найбільших і найкровопролитніших побоїщ на Східному фронті. Населення зазнало страшених збитків, руйнувань і спустошень від воєнних дій як із боку російських, так і австрійських військ.

Поряд із людськими й матеріальними втратами війна ще більше погіршила становище українців, які не мали своєї держави, що захищала б їхні інтереси. Загальна кількість мобілізованих до російської армії українців за різними методами підрахунків коливається від 3,5 до 4,5 млн. Кількість українців в австрійському війську теж оцінюється по-різному: від 250 до 300 тис. осіб². “Єдиним позитивним аспектом війни, – зазначав відомий український історик Орест Субтельний, – було те, що вона виснажувала воюючі імперії, створюючи тим самим нові політичні можливості для своїх пригноблених підданих. Але, принаймні попервах, ця можливість була ще занадто віддаленою”³.

Однак відзначимо, що початок 1914 р. для галицьких українців вимальовувався доволі обнадійливим. 14 лютого 1914 р. Галицький сейм нарешті ухвалив нову виборчу ординацію і Крайовий статут, за яким українське сеймове представництво, хоч отримало 27,2 % проти 72,8 % поляків, проте одержало можливість обирати віце-маршалка та двох своїх репрезентантів до Виділу крайового, сеймових комітетів і крайових установ, Крайових шкільних рад, Крайових банків, тобто могло відтепер впливати на рішення сейму з основних питань й більш повно задекларувати свої політичні та економічні вимоги⁴.

¹ *Строков А.* Вооруженные силы и военное искусство в Первой мировой войне / А. Строков. – Москва, 1974. – С. 584.

² *Литвин В.* Історія України / В. Литвин. – Київ, 2008. – С. 396; *Субтельний О.* Історія України / О. Субтельний. – Київ, 1992. – С. 296.

³ *Субтельний О.* Історія України. – С. 296–297.

⁴ *Михальський Ю.* Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914) / Ю. Михальський. – Львів, 2002. – С. 147.

Українські (С. Томашівський назвав виборчу реформу другою історичною українсько-польською угодою⁵, К. Левицький вважав реалізацію виборчого закону “зародом політичної автономії”⁶) і польські (Т. Рутовський заявив про початок “нової ери” польсько-українських відносин⁷) політики визнавали сеймову реформу значним успіхом на шляху до мирного співіснування обох народів.

Проте вже в 1916 р. К. Левицький із приводу цієї реформи наголошував: “Але й отся послідна дошка ратунку не здійснила надії українського народу на його визволення з-під польського верховодства і його пагубної політики, бо безпосередньо по ухваленню виборчої сеймової реформи, заки ще замкнулись ворота давнього галицького сейму – виступила польська сеймова більшість проти найсправедливіших домагань українських послів в справах національних, культурних і економічних...”⁸.

Згодом польські політики не приховували задоволення з приводу того, що новий виборчий закон через відомі події не набув чинності, за яким український політикум хоч який міг впливати на покращення становища українців у краю.

Польський соціаліст І. Дашинський у мемуарах писав: “Виборчий закон ухвалений сеймом після трирічних страждань, не ввійшов у дію – на щастя. Отже, буде цей юридичний документ шляхетської ганьби і глупоти поневірятих тільки на смітниках історії, як об’єкт дослідів для трудолюбивих університетських доцентів”⁹. Звідси виходило, що жодні реформи не були перепорою для поляків, щоб показати свою перевагу над українцями в Галичині.

Майже всю першу половину 1914 р. тягнувся у Львові перед судом присяжних, до складу якого входили лише поляки, важливий політичний процес проти чотирьох русофілів – С. Бендасюка, М. Сандовича, І. Гудими і В. Колдри – за державну зраду, тобто за агітацію щодо від’єднання Галичини від Австрії та приєднання її до Росії. Оборонцями виступали провідники галицьких русофілів: В. Дудикевич, К. Черлунчакевич, М. Глушкевич і М. Алексієвич. Процес закінчився звільненням обвинувачених на підставі одноголосного вердикту суду присяжних. Цей присуд із задоволенням зустріла польська преса у Львові, а також “Галицко-русское общество” в Петербурзі. Незабаром російська шовіністична преса виступила з вимогами до царського уряду, щоби прийняти закон про введення польської мови як урядової в автономних установах Королівства Польського, який вже два рази був забалотований Державною Думою¹⁰.

Доля розпорядилася так, що невдовзі після звільнення обвинувачувані самі найкраще показали свою “невинність”. Перед самою війною обвинувачувані та їх оборонці-адвокати та ще кільканадцять москвофілів втекли до Росії, а потім прийшли до Галичини з російським військом, щоб допомагати новій владі запроваджувати “порядки” в завойованому краї.

⁵ *Томашівський С.* Історичний момент / С. Томашівський // Діло. – 1914. – 16 лютого.

⁶ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914 / К. Левицький. – Львів, 1926. – С. 687.

⁷ *Janowski M.* Inteligencja wobec wyzwań nowoczesności: dylematy ideowe polskiej demokracji liberalnej w Galicji w latach 1884–1914 / М. Janowski. – Warszawa, 1996. – С. 37.

⁸ *Левицький К.* Наші визвольні змагання в часі світової війни 1914–1916 / К. Левицький // Кривавого року. Віденський ілюстрований альманах на 1917 рік. – Відень, 1917. – С. 22.

⁹ *Daszyński I.* Pamiętniki / I. Daszyński. – Kraków, 1926. – Т. 2. – С. 98–100.

¹⁰ *Карпинець І.* Галичина: військова історія 1914–1921 / І. Карпинець. – Львів, 2005. – С. 34.

Однак ніяк не могли будь-які політичні чи економічні події вплинути на ті високі почуття, якими були переповнені серця не тільки галичан, а й українців цілого світу – це відзначення 100-ліття Шевченка. “Всі верстви і стани, – відзначив відомий український громадсько-політичний діяч Андрій Жук, – були зрушені приготуваннями до свята, ціла Україна почала жити думками про великого свого сина, в мільйонах сердець прокинулася приспана любов до свого рідного слова, до свого краю і його минувшини, так гарно оспіваних поетом. Народжувався масовий, новочасний Українець з новоявленою важкою думкою про незнану будучність свого народу”¹¹.

Осередком шевченківських святкувань мав бути Київ, але таємним циркуляром міністр внутрішніх справ Росії М. Маклаков наказав губернаторам і градоначальникам не допускати до привселюдних виступів у дні поетових уродин, синод заборонив панахиди по Кобзареві, а їх учасників арештували.

У день народження Т. Шевченка на знак протесту в Києві, як зазначав М. Лозинський, “наше громадянство вийшло на вулицю і масовою демонстрацією запротестувало проти заборони, нагадуючи російському правительству, що українська справа, не зважаючи на перешкоди й переслідування – живе й буде жити”¹².

Крім Києва, масові демонстрації відбулися в Харкові, Катеринославі, Одесі, Полтаві й інших українських містах, а також у Москві й Петрограді. Головною їх силою була студентська й учнівська молодь, але участь брало й поважніше громадянство.

Центром урочистостей став Львів, а Наддніпрянщину, за висловом Миколи Голубця, примусили відсвяткувати “німий ювілей”¹³. У Галичині й на Буковині Шевченковий ювілей відзначали не тільки у великих містах, але і в кожному містечку й селі. У Львові величава академія в честь 100-річчя від дня народження Т. Шевченка відбулася у Спартовій палаті по вул. Зелений, на якій виступав найвизначніший тогочасний парламентарій Галицької України – Євген Олесницький. Він, зокрема, наголосив: “Неоднаково доводиться всім українським землям стрічати велике свято епохи. Закована Україна й старовинний наш Київ стрічають ці великі роковини глухою мовчанкою... Наша побідна пісня мішається з брезком оков, наложених на український народ там, де родився і жив Кобзар, де стоїть його могила, куди наче до української Мекки звернені нині очі й серця народу... Ніякі окови не скують душі живої і слова живого, того слова, що має за собою століття Шевченківської епохи”¹⁴.

Піком святкування ювілею Т. Шевченка став сокільсько-січовий здвиг 28 червня 1914 р. у Львові. Виняткова чисельність учасників (у маніфестаційному поході взяло участь понад 12 тис. зорганізованих соколів і січовиків), організаційна вправність і технічна витонченість заходу захопили й наповнили почуттям гордості українців, здивували й прийняли з повагою іноземці, були грізною пересторогою для ворогів. У час, коли Наддніпрянщина святкувала “німий ювілей”, у Львові відбулася велична маніфестація, а її мілітарне й політичне підґрунтя не залишали жодних сумнівів.

Саме тоді, коли на площі Сокола-Батька проходив величний ювілейний Шевченковий здвиг українських сокільських і січових організацій, до Львова надійшла

¹¹ Жук А. Заборона Шевченковий свят в Росії / А. Жук // Вістник. – 1917. – № 11. – С. 168.

¹² Л[озинський] М. Рік 1914-ий в нашім життю / М. Л[озинський] // Віденський ілюстрований календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1915. – Відень, 1915. – С. 132.

¹³ Голубець М. Рік грози і надій. 1914 / М. Голубець. – Львів, 1934. – С. 52.

¹⁴ Діло. – 1914. – 10 березня.

несподівана звістка зі Сараєво про вбивство австро-угорського престолонаслідника принца Франца-Фердинанда та його дружини Софії.

28 червня 1914 р. – день, що мав стати в історії України днем величавого сокільсько-січового здвигу, увійшов в історію людства справді як “чорний день”. Сараєвська трагедія стала приводом до початку світової війни, що давно визрівала в політичних колах Антанти і Центральних держав. Над Європою перетиналися воєнні ноти та мобілізаційні накази, вулиці великих європейських столиць – Парижа і Петербурга, Відня і Берліна шаленіли в нестямі.

У Львові серед населення також відчувалися збудження і надмірне захоплення. Микола Голубець, очевидець тих подій, так описував екзальтацію львів'ян у той час: “Нікому не сиділося в хаті, всякому падала робота з рук. Від ранку до вечора надзвичайні газетні видання, від ранку до вечора крики, вигуки, походи й патріотичні маніфестації. Ще вчора можна було дістати у Львові по фізіономії за «чорно-жовтий» патріотизм, а сьогодні бив перший-ліпший батяр поважного добродія, якщо він не скинув шапки й не станув на «позір», коли десь там грали чи співали австрійський державний гімн. Правда, дуже скоро зрозуміла львівська вулиця, що не конче треба співати «Боже, буди покровитель», щоби все довкола ставало «під козирок». З однаковим успіхом можна співати «Єще Польска» і навіть «Ще не вмерла». І почалася революція (суперництво) гімнів на вулицях, по кав'ярнях, театрах, кінах, скрізь. Раз у раз розлягався якийсь оклик, хтось десь заінтонував гімн і все виструнювалося, старе і молоде”¹⁵.

Вже 29 липня на звістку про оголошення війни Сербії у Львові відбулася велика провоєнна та проавстрійська маніфестація. Відомий громадський діяч Євген Озаркевич у промові від імені галицьких українців запевнив австрійську владу, що “український народ зложить все своє майно і свою кров, щоби боронити цю державу, її династію і цісаря”¹⁶.

9 серпня у Львові відбулася нова маніфестація з цісарськими портретами і “ляльками” царя на шибениці. М. Голубець згадував: “Від намісництва до «корпускоманди», а відтіля попід більші й менші військові установи ходить розекзальтована юрба і віватусе в честь цісаря, Австрії, Польщі, України...”. І тут же із сарказмом зазначав: “... й тільки жиди віватують під нічиєю адресою. Їм одним війна не імпонує, але – трудно, Ротшільд здобув мільйони й баронство на війні, хоч і не на фронті...”¹⁷.

Липень 1914 р. – час деякого спокою перед бурєю. А вже 28 липня після обміну нотами між Австро-Угорщиною й Сербією над Дунаєм пролунали перші постріли. 1 серпня Німеччина оголосила війну Росії, 3 серпня – Франції, а 5 серпня – Австрія – Росії. Почалася Перша світова війна. На мурах Львова з'явився маніфест цісаря “До моїх вірних народів” із закликом згуртуватися навколо престолу для захисту монархії.

Війна докорінно змінила національно-політичну ситуацію для українців, які опинилися між двома ворожими країнами. Тепер змагання за українську державність переходило із загально-теоретичної в конкретно-політичну площину. Галичани й наддніпрянці, проголосивши свою лояльність до держав, під пануванням яких вони перебували, опинилися між сторонами, що воювали. Однак українці Галичини та Наддніпрянщини, які перебували в еміграції, зорієнтувавшись у ситуації, взяли національно-політичну ініціативу у свої руки.

¹⁵ Голубець М. Рік грози і надій. 1914. – С. 75–76.

¹⁶ Діло. – 1914. – 31 липня.

¹⁷ Голубець М. Рік грози і надій. 1914. – С. 76.

“Що нам робити, було зовсім ясно, – зазначав М. Лозинський. – Коли Росія рушилася, щоби своєю багатомільйонною армією розбити Австро-Угорську монархію, ми добре знали, що одною з причин, які спонукали Росію до війни, є бажання Росії знищити те огнище українського національного життя, яке ми маємо в Австрії, розширити російську державну владу на всю землю, щоб могли на цілім її просторі однаково давити українське національне життя. Це вказувало нам ясно дорогу: дорогу боротьби при Австрії проти Росії”¹⁸.

Політичну орієнтацію галичан на Центральні держави висловив й відомий громадсько-політичний діяч, кооператор та філантроп К. Паньківський: “Коли в Австрії проголошено війну проти Сербії, а відтак і проти Росії, в Галичині переважав погляд, що Росія буде побита, москалів ніхто не боявся, а серед українців прокинулася надія на визволення російської України при помочи Австрії і Німеччини”¹⁹.

Однак галицькі українці, домагаючись визволення Наддніпрянщини з-під російського панування, не могли одночасно добиватися від’єднання галицько-буковинського краю від Австрії, бо стали на бік Центральних держав. Тому галичани мусли брати до уваги інтереси тих країн, які щодо українських земель не були однаковими.

Австро-Угорщина, хоч і побоювалася Росії, вважала її найбільшим ворогом і хотіла не тільки її поразки, але й забрати в неї частину українських земель та приєднати до своїх. Згідно з прийнятими австро-угорськими урядовими чинниками планом передбачалося приєднання до Австрії Холмщини, Підляшшя, Волині й Поділля, тобто земель, на яких функціонувала Греко-Католицька Церква. Ці території разом зі Східною Галичиною і Буковиною мали об’єднатися в окремих український автономний край у складі Габсбурзької монархії²⁰.

Німеччина вважала за необхідне “заохочувати націоналізацію смуги, що лежить між німецькою та російською територією заселення”, йшлося передовсім, про Фінляндію, країни Балтії й Україну “при можливому розвитку їх самоуправління та впливі німецької культури”. При розбитті царської Росії та сприятливій міжнародній ситуації Німеччина прагнула відтіснити її якнайдалше на схід до кордонів часів Петра I перед його територіальною експансією²¹. Тому самостійна Україна, на думку німецького політикуму, повинна була стати головним центром у Східній Європі проти можливих спроб Росії щодо поширення своїх володінь на захід. Для цього Німеччина в досягненні своїх планів мала забезпечити собі тил зі сходу²².

“З цих причин, – зазначав Кость Левицький, – наші сподівання з війни і домагання були ось такі: освободження Великої України від царської Росії, і створення з неї самостійної української держави, та освободження нас, галицьких українців від

¹⁸ Л[озинський] М. Рік 1914-ий в нашій життю. – С. 133–134.

¹⁹ Паньківський К. Східна Галичина (Галицька Україна) на початку Великої Європейської війни 1914 р. / К. Паньківський // Наше минуле. – Київ, 1918. – Ч. 2. – С. 58.

²⁰ Расевич В. Зовнішньо-політичні орієнтації австрійських українців (1912–1918 рр.) / В. Расевич // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні: зб. статей. – Львів, 1999. – Вип. 2: (1995–1997 рр.). – С. 260.

²¹ Fischer F. Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918 / F. Fischer. – Düsseldorf, 1961. – S. 114–115; 194–195.

²² Rorbach P. Die Russischen Fremd ölker und wir / P. Rorbach // Deutsche Politik. – Berlin, 1917. – 25 Juli. – S. 791–795.

панування поляків (Польщі), не відрікаючись Австрії”²³. Він наголошував, що галичани, ставлячи головну вимогу – визволення Наддніпрянщини з-під російського панування, вважали, що коли “Велика Україна стане самостійною державою, той галицька земля до неї незабаром прилучиться”²⁴.

Зрозуміло, що галичани не могли бути на боці Антанти, оскільки перемога останньої означала успіх Росії, а відтак приєднання до неї українських земель Австро-Угорщини, що несло таке ж поневолення, в якому перебувала Велика Україна. Сподіватися на зміну ставлення переможної Росії до України не можна було, як і надіятися на бажання й можливість західних держав вплинути на Росію в цьому напрямі.

Зрештою, Росія від початку війни в усій повноті виявила своє вороже ставлення до українського народу. Ті незначні свободи українського слова й українських товариств у Наддніпрянщині, що збереглися після революції 1905–1907 рр., із вибухом війни було знищено. Згодом у зайнятій Галичині запроваджено такий же режим. А міністр закордонних справ Росії С. Сазонов однією з головних причин війни назвав “українську ідею”²⁵. Так ставлення Росії до української справи сформуло в галицьких українців бажання розбити Росію, бо тільки на її руїнах постала б самостійна Українська держава²⁶.

Однак перемога Центральних держав над Росією зовсім не гарантувала втілення українських змагань. Не тільки до українських теренів Галичини, але й до цілої Правобережної України у випадку її від’єднання Австро-Угорщиною від Росії заявляли свої претензії поляки в ім’я відбудови історичної Польщі. До того ж австрійська політика щодо утворення для українців коронного краю того часу узгоджувалася з польськими прагненнями, що згодом відбулися у зв’язку з Листопадowymi актами 1916 р. Тому українці побоювалися, що власне таку ж позицію займе Австрія в разі перемоги над Росією.

Українці стали на бік Центральних держав ще й тому, що залишатися пасивними в такій ситуації означало би для них тільки виконання воєнних обов’язків як громадян Австро-Угорщини без будь-якої користі для української справи. Пасивність українців відразу ж використали б галицькі поляки, які активно виступали не тільки на боці Австро-Угорщини, а й Росії. Вороже ставлення до себе українці відчули вже на початку війни, коли їх масово арештовували, розстрілювали, вішали, інтернували до таборів як прихильників Росії і ворогів Австрії. Зрозуміло, наскільки страшнішими були б ці переслідування, якби українці не зайняли австрофільської позиції, яка все-таки давала їм можливість оборонятися перед протиукраїнськими діями з боку поляків.

Утворена 1 серпня 1914 р. у Львові з обопільної згоди трьох українських партій – національно-демократичної, радикальної та соціал-демократичної – Головна Українська Рада (ГУР, голова К. Левицький), яка очолила провід національної політики на час війни, маніфестом 3 серпня оголосила війну проти Росії. Війною за визволення України вона закликала український народ звернути проти Росії всі матеріальні та моральні сили²⁷.

²³ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1929–1930. – Ч. 1–3. – С. 11.

²⁴ Там само. – С. 10–11.

²⁵ *Томашівський С.* Галичина. Політично-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. – Б.м., 1915. – С. 37.

²⁶ Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1914. – № 1. – С. 2.

²⁷ Діло. – 1914. – 3 серпня.

Головна Українська Рада як найвища політична інституція краю взялася також до утворення українського війська. Для цього встановлено Українську бойову управу (УБУ), яка 6 серпня видала разом із ГУР мобілізаційний заклик до українського народу “Війна за волю України”. З таким національно-соборницьким кличем вступили галицькі українці у війну. У ньому наголошувалося на поразці Росії, завдяки чому на від’єнаних від неї українських землях “з Київом, Полтавою, Черніговим, Харковим, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря” було б утворено Українську самостійну державу з власним урядом і парламентом. “Та в кождім разі, – зазначалося в заклику, – погром Росії принесе визволення або всієї України, або бодай частини її, а це знов приспішить визволення решти України”. Тому закликалося всіх свідомих українців бути готовими віддати життя за волю держави та “зі зброєю в руках вигнати Росію з нашої землі, нехай Україна знову запишається свободою та щастям”²⁸. Вже в серпні 1914 р. до Українських січових стрільців (УСС) зголосилося 28 тис. національно свідомих добровольців, багато з яких належали до організацій “Січ”, “Сокіл” і “Пласт”. До Стрия прибуло близько 10 тис. чоловік. Стурбовані можливістю виникнення великих українських військових формувань впливові польські чинники у Відні не могли допустити, щоб Український легіон чисельно перевищував їхні два легіони, утворені у Львові та Кракові, які нараховували понад 10 тис. чоловік кожен²⁹. Тому вони зробили все, щоб до Українського легіону прийняли лише 2,5 тис. “Прийшов приказ військової команди розпустити охотників, – писав відомий український письменник П. Карманський, – а задержати тільки дві тисячі інтелігентів. Більша частина цих, що вже в уяві рубали відвічного ворога України, мала покинути табор і вертати домів. І зачалось пайованє. Сльозами обливали молоді парубки руку головнокомандуючого і благали, щоби їх задержав при собі. Та годі. А з Коломиї і з Долини надтягала ще звиша тисячка нових охотників... Слідуючої днини повели оставших до читання «воєнних постанов» і до присяги”³⁰.

Однак, незважаючи на національно-політичну свідомість галицьких українців, наявність своєї інтелігенції, об’єднаного політичного проводу, свого війська, напевно, не можна стверджувати, що це був вже найвищий ступінь національного розвитку українців, про їх зрілість до власної державності. “Зрозуміння цього найвищого інтересу в масах нашого народу, – стверджував К. Левицький, – наступило аж в часі війни, по тяжких досвідах”³¹.

Зовсім по-іншому було в Наддніпрянщині, де національна свідомість українських мас тільки відроджувалася, а серед національно-політичних сил не було єдності в діях. До того ж більшість українських політичних партій у своїх програмах навіть не ставили питання про державну самостійність, а прагнули домогтися легалізації української нації в Росії, здобути для неї національно-територіальну автономію в межах царської імперії. З початком війни перервався зв’язок Галичини з Наддніпрянщиною, тому потрібно було шукати інших шляхів для порозуміння із Великою Україною. Полегшити цю справу для галичан мав Союз визволення України (СВУ).

²⁸ Діло. – 1914. – 6 серпня.

²⁹ *Holzer I. Polska w pierwszej wojnie światowej / I. Holzer, I. Molenda. – Warszawa, 1966. – S. 361.*

³⁰ *Карманський П. З днів грози і великих надій / П. Карманський // Віденський ілюстрований календар товариства “Просвіта” на звичайний рік 1915. – Відень, 1915. – С. 58.*

³¹ *Левицький К. Історія визвольних змагань... – С. 14–15.*

Поряд із галицькими українцями на бік Центральних держав стала група українських політичних емігрантів із Великої України, які змушені були виїхати до Галичини через політичні переслідування царським урядом. 4 серпня 1914 р. вони заснували надпартійну політичну репрезентацію українського народу в Росії – Союз визволення України.

Про заснування союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову ГУР К. Левицького та митрополита А. Шептицького, які позитивно віднеслися до цього, пообіцявши сприяння й підтримку в його діяльності. К. Левицькому члени СВУ представились як австрофіли, що бажають розпаду Росії³². Відомий галицький громадсько-політичний діяч М. Лозинський слушно зазначив: “Російська Україна, не можучи в себе творити національного життя, довела передовсім думку, австрійська Україна переводила думку в діло, творячи новочасне українське життя”³³. Союз відразу ж одержав представництво в ГУР. На засіданні ради 5 серпня 1914 р. відпоручники союзу Д. Донцов і М. Залізник виклали політичну платформу, в якій визначили загальні завдання та політичну орієнтацію організації.

Наріжним каменем діяльності СВУ проголосив державну незалежність і соборність України, виробив концепцію щодо ролі українського питання в європейській політиці, орієнтувався на Центральні держави, а реалізацію національних прагнень пов’язував тільки з воєнним розгромом Росії, який уможливить визволення та самостійність України³⁴.

Австрофільські позиції займала чи не найвпливовіша українська сила в Галичині – Греко-Католицька Церква, до якої переважно належало українське населення краю. Митрополит А. Шептицький і духовенство проводили чітку антиросійську політику та були безперечними авторитетами як у церковному, так і у громадсько-політичному житті. 21 серпня 1914 р. у зверненні “До українського населення Галичини з приводу австро-російської війни” А. Шептицький наголошував: “Ми з Божої волі злучені з Австрійською державою і династією Габсбургів; спільна наша доля і недоля. Коли військо нашого цісаря побідить – чекає нас краща і ліпша будучність”³⁵.

Однак вже в перші тижні війни остаточні сподівання галицьких українців і наддніпрянських політемігрантів, висловлені ГУР та СВУ до українського народу, перекреслили інші реальні події. Першими важкого удару галицьким українцям завдали поляки. Вони як виконавці австрійської державної влади у краю розпочали арешти українського населення як ворогів Австрії, яке буцімто тільки й те робило, що симпатизувало й допомагало Росії.

Спочатку арешти були спрямовані нібито тільки проти русофілів, але скоро, вже при кінці серпня 1914 р., вони стали масовими й охопили все українське населення незалежно від партійної належності. Відступ австро-угорської армії випереджали масові транспорти арештованих – селян, вчителів, священників, міської інтелігенції, старих, жінок і дітей, яких серед голоду, холоду, знущань вивозили в табори для інтернованих у західні краї держави. Військові власті, відступаючи перед російською армією, для виправдання своїх невдач радо підхопили клич про “зраду” українського населення і вішали кожного,

³² Там само. – С. 33.

³³ *Лозинський М.* Галичина в життю України / М. Лозинський // Українознавство: документи, матеріали, раритети. – Івано-Франківськ, 1990. – С. 26.

³⁴ Наша платформа. – Вістник. – 1914. – № 1. – С. 1–2.

³⁵ Діло. – 1914. – 26 серпня.

хто мав нещастя попасти їм на очі. “Особливо, – зазначав М. Лозинський, – що скрізь у військових частях були польські офіцери, які з якоюсь садистичною розкішшю виливали всю свою, віками накоплену, читанням творів Сенкевича про бої поляків з козаками розбуджену ненависть до українського народу”³⁶. Посол до австрійського парламенту Т. Окуневський із приводу військово-польського терору наголошував: “Австро-польські військові повісили в час війни з мадярськими офіцерами більше 20 тис селян (гуцулів, бойків, лемків) у горах Карпатах, осуджуючи їх нібито через москвофільство”³⁷. У Талергофі, який був найстрашнішим серед всіх концтаборів в Австрії і, за висловом К. Левицького, став “символом Голгофи нашого народу з початком світової війни”³⁸, за весь час його існування загинуло понад 2 тис. осіб³⁹. Так, галицькі поляки через великий вплив в Австрії стреміли використати воєнні події, щоб позбутися противника, який ставав щораз небезпечнішим для їхнього панування в українській частині Галичини і з вибухом війни піднявся на боротьбу за державну незалежність України. В урядових сферах галицьким політикам говорили: “Ми віримо, що ви хотіли би при нашій допомозі збудувати самостійну Україну, але ваш загал спочуває й помагає Росії”⁴⁰.

Галицькому політикуму довелося докласти неабияких зусиль для того, щоби спростувати польську легенду про “українську зраду”. Трагедія українців, організована австро-польськими адміністративними і військовими властями, тривала аж до проголошення австро-угорським монархом Карлом I амністії, коли 7 травня 1917 р. Талергоф був закритий, а всі заарештовані – звільнені. Так проблему українських ув’язнених було вирішено.

Зазначимо, що в серпні 1914 р. більшість українських громадсько-політичних діячів та інтелігенції мусіли виїхати з Галичини перед наступом російської армії, боячись помсти. Також тисячі людей втікали, залишаючи майно. Австрійська адміністрація їх евакуювала і вивозила в тиллові райони, особливо з середньої й західної частини краю та прикарпатських околиць. Дуже багато місцевих жителів прифронтових повітів австрійські військові власті насильно виселяли, руйнуючи або спалюючи їхні хати і господарські будівлі.

Евакуюваних галичан-виселенців поселяли в окремих таборах в Австрії: Вольфсбурзі, Гмінді, Хоцені, Гредізі, Оберголлянбруні й ін. Їхнім життям заопікувався Український допомоговий комітет для біженців Галичини і Буковини на чолі з Ю. Романчуком. На утримання переселенських таборів австрійський уряд у 1914 – першій половині 1917 р. виділив 69 млн крон⁴¹.

У Відні опинилися ГУР і СВУ, які 5 травня 1915 р. разом із буковинським політичним проводом утворили Загальну Українську Раду (ЗУР) – спільну організацію всіх політичних чинників соборної України, основною метою якої було утворення самостійної Української

³⁶ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – С. 17.

³⁷ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 328. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 122.

³⁸ Левицький К. Історія визвольних змагань... – С. 76.

³⁹ Талергофський альманах. – Львов, 1930. – Вып. 3. – Ч. 1. – С. 20; Попик С. Українці в Австрії. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Попик. – Київ; Чернівці, 1999. – С. 98.

⁴⁰ Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920. – С. 18.

⁴¹ Попик С. Українці в Австрії... – С. 84.

держави. ЗУР стала першою спробою консолідації українських національно-демократичних сил, що, на жаль, не виконала своїх завдань і в листопаді 1916 р. була розпушена.

До австрійської столиці перенесли й редакції українських часописів (тут видавали “Діло”, “Буковину”, “Вістник Союзу визволення України”, “Ukrainische Nachrichten” (німецькою мовою) тощо працювали українські товариства “Просвіта”, “Сільський господар”, різні жіночі добродійні організації та ін.

Необхідно наголосити, що величезна кількість українців боролися і вмирили за імперію, що не лише ігнорували їх національні інтереси, але й активно намагалися знищити національний рух. Проте найгіршим було те, що українців як учасників боїв з обох сторін, змушували вбивати один одного⁴².

Зазначимо, що із 102-х австро-угорських полків 48 були сформовані зі слов’ян, із них 9 – українців⁴³. Загалом 8,7 % особового складу австро-угорської армії становили українці. У роки війни назви західноукраїнських міст в австро-угорській армії носили 31 піхотний, стрілецький, кінний та гарматний полки, а також 8 піхотних дивізій. Понад половину їх особового складу становили українці. Українські кадрові полки воювали на Сербському й Італійському фронтах. У бойових діях проти російської армії брали участь лише 3 піхотних (58-й Станиславівський, 89-й Городецький і 15-й Золочівський) полки, в яких налічувалося близько 60–70 % українців⁴⁴.

На галицьких теренах відбулася найжорстокіша і найкровопролитніша битва між австро-угорськими та російськими військами періоду Великої війни – Галицька, яка тривала з 18 серпня по 21 вересня 1914 р. У ній з обох сторін брали участь 9 армій (5 російських і 4 австро-угорські), до складу яких входило понад 100 піхотних і кавалерійських дивізій із загальною чисельністю близько 2 млн солдатів і офіцерів⁴⁵.

18 серпня 1914 р. 8-ма російська армія О. Брусилова, перейшовши р. Збруч, досить легко просувалася галицькою територією, натрапивши тільки на слабкий опір австрійців біля Тернополя, Острова й Чорткова. Серйозний бій між російськими та австрійськими військами відбувся на р. Коропець, але й тут австрійці змушені були втікати. У наступні дні 3-тя російська армія М. Рuzського вийшла на лінію Радехів–Соколівка–Сасів–Озерна, а О. Брусилова перейшла р. Стрипу й досягнула Монастирськ, подолавши від державного кордону відстань 130–150 км⁴⁶.

Головною метою цих армій було захоплення Львова. Вирішальну роль у цьому зіграли битви на р. Золота Липа (26–29 серпня) і р. Гнила Липа (30 серпня – 1 вересня), в яких австрійці зазнали поразки. Внаслідок цього росіяни 2 вересня здобули Галич та Станиславів, а 3 вересня без бою – Львів. Верховний головний командувач російськими військами великий князь Микола Миколайович, отримавши телеграму про взяття Львова, сказав: “Матір Божа не залишила нашої Батьківщини! Місто Львів – взято. Колосальна перемога! Потрібно дати повідомлення в газети!”⁴⁷. А імператор Микола II

⁴² *Субтельний О.* Україна. Історія / О. Субтельний. – Київ, 1991. – С. 296.

⁴³ *Волковинський В.* Бойові дії на українських землях в роки Першої світової війни / В. Волковинський // Проблеми історії України XIX–XX ст. – Київ, 2002. – Вип. 4. – С. 53.

⁴⁴ *Якимович Б.* Збройні сили України. Нарис історії / Б. Якимович. – Львів, 1996. – С. 85–86.

⁴⁵ *Строков А.* Вооруженные силы и военное искусство... – С. 240.

⁴⁶ *Keegan.* First World War / Keegan. – New-York, 1999. – P. 217.

⁴⁷ *Солженицын А.* Август четырнадцатого. Роман-газета / А. Солженицын. – Москва, 1992. – № 3. – С. 61.

сприйняв цю подію як величезний успіх російської армії і записав у щоденнику: “Вдень отримав радісну звістку про взяття Львова і Галича! Неймовірно щасливий з цієї перемоги і радію тріумфу нашої дорогої армії”⁴⁸.

З 4 по 10 вересня 1914 р. відбувалася Городоцька битва, після якої австро-угорські війська почали відступати. 16 вересня вони досягнули р. Сян, перебрались на її лівий берег, залишивши гарнізони в Ярославі та Перемишлі, а 17 вересня відступили на р. Дунаєць аж по Ужоцький перевал у Карпатах. Великі матеріальні та людські втрати, виснаження військ змусили головнокомандувача Південно-Західного фронту М. Іванова 21 вересня 1914 р. віддати розпорядження припинити переслідування австрійців.

Галицька битва, яка розгорнулася на фронті до 400 км і тривала 35 днів, закінчилася перемогою росіян. Їх армія просунулася на різних напрямках на 200–300 км. Безпосереднім результатом Галицької битви став вхід у Карпати і заблокування найпотужнішої в Європі фортеці – Перемишля, яке з невеликими перервами тривало аж до 22 березня 1915 р., коли Галицьку твердиню остаточно захопили росіяни і перебували там до її звільнення – 3 червня 1915 р. У цій битві австро-угорська армія втратила близько 400 тис. вояків, із них 100 тис. полоненими, і 400 гармат. Російські втрати теж були немалими – близько 230 тис. особового складу й 94 гармати.

Галицька битва мала для Росії й загалом для Антанти велике військово-політичне значення. По-перше, було створено підґрунтя для вторгнення російської армії у східні області Німеччини, а після зайняття Галичини – безпосередньо здійснення плану щодо Угорської рівнини. По-друге, військова сила Австро-Угорщини була підірвана, план Німеччини на швидке закінчення війни не здійснився. Начальник німецького генерального штабу Е. Фалькенгайн так оцінив загальні підсумки першого періоду війни: “Події на Марні і в Галіції відсунули завершення війни на невизначений час”⁴⁹. Втрата Східної Галичини, яка, за словами начальника генштабу австро-угорської армії Ф. Конрада, представляла для монархії таку цінність, як Східна Пруссія для Німеччини (йшлося про поразку німців на Марні – 5–9 вересня 1914 р.), призвела до перегляду Центральними державами своїх планів. Німеччина мусіла докласти чимало зусиль, щоб Австро-Угорщина подолала свою зневіру в можливість дальшого успішного ведення війни і погодилася її продовжувати.

Відзначимо, що наприкінці вересня 1914 р. у Карпатах пройшли “бойове хрещення” дві сотні Українських січових стрільців В. Дідушка і О. Семенюка, яким довелося захищати Ужоцький перевал. Втрати стрільців були: 10 – убитих, 11 – поранених і 8 – полонених. У наступні місяці 1914 р. бої між австро-угорським та російським військами з перемінним успіхом відбувалися під Туркою, Харовим, Стриєм, Дрогобичем, Лімановим, але з перевагою росіян.

До кінця 1914 р. війська Південно-Західного фронту знову вийшли в Карпати і зайняли всі перевали. Так, на 25 грудня російський фронт перебував на гірських хребтах, проходив через Татарів, Криворівню і долиною р. Лімниці. 28 грудня в районі Надвірної, Делятина, Татарова, Зеленого був підрозділ 1-ї Кубанської дивізії⁵⁰. На деякий час війна перетворилася з маневреної в позиційну.

⁴⁸ *Реснт О.* Україна в Першій світовій війні: сучасні науково-методологічні аспекти / О. Реснт // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 16: Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – С. 253.

⁴⁹ *Литвин В.* Історія України: підручник / В. Литвин. – Київ, 2008. – С. 398.

⁵⁰ *Клапчук В.* Делятинщина: історико-географічне дослідження / В. Клапчук. – Делятин, 2007. – С. 133.

У результаті великих битв міста і містечка краю зазнавали великих руйнувань, пошкоджень та матеріальних збитків. Згоріло багато житлових будинків і господарських приміщень, загинуло десятки тисяч цивільного населення. Дуже сильно постраждала Тернопільщина. Наприклад, у містечку Золотий Потік зруйновано третину будинків, від пожеж й артобстрілів у Зборові знищено майже 90 % житлових будинків, а у Гримайлові, що перебував у районі бойових дій, окрім значних руйнувань, вбито і поранено 50 місцевих жителів.

На Прикарпатті в боях за Галич знищено 85, Тисмениці – 60, Рогатині – 70 % будинків⁵¹. Від артобстрілів значних руйнувань зазнали Бурштин, Балехів, Богородчани, Надвірна, особливо потерпіла у вересні 1914 р. Городенка, а в жовтні 1914 р. – курортне містечко Яремче.

Надзвичайно сильно постраждав Городок під час битви 7–9 вересня 1914 р. А при відступі російських військ за місто як важливий стратегічний пункт точилася битва з 19 по 21 травня 1915 р. Городок перетворився на суцільні руїни: згоріла ратуша, повністю знищено гімназію, пограбовано будинки⁵².

Під час бойових дій у Перемишлянах згоріло 287 будинків. Фактично знищені містечка Бібрка, Новострілища, Вибранівка недалеко від Львова. Повністю згоріло передмістя Фільварки в Жидачеві. У Куликові спалено понад 300 будинків⁵³.

При наступі на Дрогобич постраждала центральна частина міста. Важкі бої велися в районі м. Добромилія і Хирова, який мав велике стратегічне значення для здобуття Перемишльщини й Карпат. Декілька разів ці міста поперемінно захоплювали ворожі армії, внаслідок чого великих жертв зазнали обидві сторони, а міста – значних руйнувань⁵⁴.

Господарська розруха в містах краю була незвичайно велика. У Львові, наприклад, дефіцит бюджету на кінець 1914 р. становив 3,5 млн крон, а до кінця березня 1915 р. доповнився ще 3 млн⁵⁵. У грошовому обігу дуже бракувало дрібної монети, тому російські власті дозволили випуск її замітника – бонів, встановивши вартість 100 корон – 1 бона або по запровадженому курсу 30 рублів.

У час російської окупації краю в містах і містечках панувала дорожнеча на всі товари та продукти. У Львові, наприклад, буханка хліба, яка до війни коштувала 60 грошів, тепер – 1 крону. Начальник Рогатинського повіту в рапорті від 7 вересня 1914 р. вищим інстанціям відзначав, що “в містах з’являються голодуючі, які приходять до мене просити хліба”⁵⁶. У зверненні Дрогобицької міської управи до військового генерал-губернатора Галичини від 4 листопада 1914 р. наголошувалося:

⁵¹ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО). – Ф. 2. – Оп. 7. – Спр. 12. – Арк. 17; Спр. 706. – Арк. 26.

⁵² Горак Р. Городок / Р. Горак. – Львів, 1995. – С. 46.

⁵³ Лаба В. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 року / В. Лаба. – Львів, 2001. – С. 14; Господарська Часопись. – Львів, 1915. – № 5. – С. 77; История городов и сел УССР. Львовская область. – С. 306, 455; Діло. – 1916. – 31 січня.

⁵⁴ Лазарик І. Добромилія та околиці / І. Лазарик. – Коломия, 1999. – С. 91–93.

⁵⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 101. – Арк. 1.

⁵⁶ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 907. – Оп. 1. – Спр. 93. – Арк. 2.

“Місто Дрогобич, внаслідок воєнних пригод, залишилося знищеним, пограбованим і у значній мірі спаленим. Жителі в кількості 27 тисяч помирають від голоду”⁵⁷.

Найсильніше всі жахи війни відчувало селянство, яке становило 90 % населення Галичини. Вже з перших днів галицькі села зазнали значних руйнувань. Чиновник Міністерства закордонних справ Росії, перебуваючи у вересні 1914 р. на окупованих землях, відзначав, що “міста і села носять сліди війни, часто зустрічаються безперервні ряди знищених будинків, зруйнованих артилерією або пожежами. Вцілілі будинки пусті, вікна розбиті або позабивані”⁵⁸.

Голова Перемишльської філії товариства “Сільський господар” о. Гинилевич у листопаді 1914 р. повідомляв центральне керівництво, що із 122 сільських громад повіту 44 зрівняні з землею, 60 – майже повністю або більша частина згоріли, тільки 18 – залишилися неушкодженими. У зв’язку з воєнними операціями в кожному селі вбито від 3 до 11 осіб, а в одній громаді – 25. Багато ґрунтів лежали перелогом. У селах панувала страшена нужда. Все це доповнювалося й тим, що 87 тис. людей залишилися без даху й мешкали в тимчасових будах (приміщеннях, непридатних до проживання). А бараки почали зводити тільки у другій половині листопада 1914 р.⁵⁹

Значних руйнувань, окрім Перемишльщини, зазнали Мостищина, Добромильщина, Старосамбірщина, Золочівщина, Підгаєччина, Тлумаччина, Бережанщина, Бучаччина, Бродівщина, Прикарпаття та інші регіони Галичини. У наслідок бойових дій між австро-угорськими й російськими військами в 1914 р. у 58 галицьких повітах зруйновано 565 848 житлових і господарських будівель, близько 9 тис. частково⁶⁰.

Війна спричинила в Галичині велику господарську розруху. Однією з причин стало зменшення кількості працездатного населення. Значну частину чоловіків віком від 20 до 50 років взято до австро-угорського війська. Чимало сільської молоді записалося добровольцями до Легіону Українських січових стрільців.

Політика країн, що воювали, господарська розруха, масові реквізиції у населення коней, великої рогатої худоби й іншої живності, зерна, фуражу, транспортних засобів обома арміями, зменшення запасів продовольства, подорожчання продуктів харчування і предметів першої необхідності прирікали десятки тисяч людей на голодне існування, особливо в гірських районах. Поширення різних хвороб призводило до високої смертності серед галицького населення. Важкі матеріальні умови спричиняли невдоволення і протест селян проти насильницьких дій. Вони вдавалися до таких акцій, як захоплення продовольства й іншого майна поміщицьких маєтків, інколи їх підпалів, конфлікти з поліцією, відмова працювати на панських господарствах, несплата оренди, порубка лісів, невихід на примусові роботи тощо. “На просторі 150 тисяч км² перерито і перекопано область української етнографічної території стрілецькими ровами, збито гранатами і скупано в крові! – наголошувала Загальна Українська Рада у зверненні до світової громадськості. – Людські оселі зруйновані, мільйони українського населення осталися без даху”⁶¹.

Зайнявши у вересні 1914 р. Галичину й остаточно в жовтні 1914 р. Буковину, російська влада, що офіційно почала називати цю територію “зайнятою по праву

⁵⁷ ЦДІАК України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 144. – Арк. 175.

⁵⁸ Там само. – Спр. 162. – Арк. 74.

⁵⁹ Господарська Часопись (Львів). – 1915. – № 8. – С. 127.

⁶⁰ Вістник. – 1915. – № 45–46. – С. 9.

⁶¹ Діло. – 1916. – 22 вересня.

війни”, взялася за організацію її управління. Згідно з “Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни”, який 1 вересня 1914 р. затвердив Верховний головнокомандувач російської армії великий князь Микола Миколайович, у краю ліквідовувалися органи австрійської влади і формувалися владні структури російської адміністрації: воєнний генерал-губернатор, губернатори, градоначальники й начальники повітів.

Відповідно до наказу Верховного головнокомандувача російської армії від 11 вересня 1914 р. у Галичині було утворене тимчасове воєнне генерал-губернаторство, яке охоплювало театр воєнних дій в Австро-Угорщині. Воно поділялося на чотири губернії: Львівську, Галицьку (згодом Тернопільську), Перемишльську (утворена із здобуттям Перемишля 22 березня 1915 р.) і Чернівецьку. Губернії поділялися на повіти, межі яких збігалися з колишнім австрійським адміністративним поділом. Воєнним генерал-губернатором Галичини призначено графа Г. Бобринського.

Головне завдання новоутвореної російської адміністрації – всіма засобами задовольняти потреби армії, полегшувати відносини між військом і місцевим населенням. А безпосередніми обов’язками вважалися: організація місцевого управління, своєчасне повідомлення населення про вимоги для війська, вчасне збирання податків, забезпечення суворого порядку на місцях, неухильне стеження за виконанням населенням всіх повинностей для потреб армії. За таких умов жителям окупованих країв гарантували громадські свободи, цілісність майна, правовий захист, місцеве самоврядування під наглядом російської адміністрації.

Наголосимо, що і військова, і цивільна влада Галичини усвідомлювала відсутність у політиці російської адміністрації, на відміну від австрійської, чітких національних орієнтирів. Власне й сам генерал-губернатор Г. Бобринський вказував на невдоволення російським управлінням всіх головних національних груп населення краю⁶².

Так, ставлення російських окупаційних властей до поляків у Галичині ґрунтувалося на загальнодержавній політиці щодо польського питання. Восени 1914 р. вона, по суті, поділялася на дві частини: діяльність у Західній Галичині з погляду її входження до майбутньої Польської держави у складі Росії та у Східній Галичині як території, приєднаної до царської імперії.

Налаштування поляків у Східній Галичині до російської влади було приховано ворожим, незважаючи на дозвіл ведення приватного шкільництва рідною мовою, але з умовою вивчення російської. Львівський університет вирішено перенести до Варшави, відкрито товариства, визнано право польської мови в суді, нічого не втратила Римо-Католицька Церква, за винятком перенесення єзуїтів із містечка Хирова до Львова⁶³. Крім того, воєнний генерал-губернатор призначив поляка-австрофіла Т. Рутковського президентом Львова, віце-президентами – Штала і Шляйхера, а також 12 членів магістрату як дорадників⁶⁴.

Польська суспільність зносила присуд долі терпеливо – проти російської влади явно ніхто не виступав. Арешти поляків проводилися рідко і не масово. Щоправда,

⁶² Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах / В. Савченко // Отечественная история. – Москва, 2002. – № 5. – С. 85–86.

⁶³ Петрович І. (І. Крип’якевич) Галичина під час російської окупації (серпень 1914–червень 1915 р.) / І. Петрович. – Львів, 1915. – С. 114.

⁶⁴ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915 / A. Achmatowicz. – Warszawa, 2004. – С. 382.

перед вступом австрійців у львівських тюрмах перебувало декілька польських соціалістів, окремих польських демократів вислано вглиб Росії⁶⁵. За лояльність до Росії поляки одержали визнання генерал-губернатора Г. Бобринського, який зазначив, що поляки-австрофіли втекли разом з австрійськими військами, а ті, що залишилися, належать “до наших прихильників або до числа тих, що вагаються. Але в ім’я леліяного ними ідеалу – одної Польщі, ряди тих, хто вагається, поступово тануть і збільшується число тих, що майбутнє відродження Польщі в’яжуть з долею Росії”⁶⁶.

Російська окупаційна влада переслідувала євреїв, яких хоч і визнавала окремою нацією, але без прав. Вони поряд з українцями та поляками стали заручниками під час окупації Львова. Із міста за час російського перебування до Росії було вислано 213 євреїв⁶⁷. Нерідко військо грабувало єврейські магазини, корчми. На єврейське населення накладали своєрідні контрибуції за “неправдиві дані” про свою власність. Приїжджим євреям з інших теренів забороняли селитися в Галичині, переїжджати з одного повіту в інший. За порушення карали штрафом до 3 тис. руб. або 3-ма місяцями тюрми⁶⁸.

Проте російська влада мала й інші плани щодо євреїв. Генерал-губернатор Г. Бобринський вважав, що галицькі євреї невдовзі стануть піддатливим знарядям русифікації краю. Це припущення найбільше підтвердилося у Львові, Чернівцях, Станіславові й інших містах, де єврейські купці, незважаючи на нелюбов до Росії, дуже швидко і ревно почали вживати російську мову в торговельній сфері. Однак із відступом царського війська в 1915 р. повсюдно у краї відбувалися єврейські погроми, а їх самих масово виселяли в Росію⁶⁹.

Щодо німців, які становили напередодні війни в Галичині 0,9 % населення, а на Буковині – 4,6 %, то їх переслідування тривало до останніх днів російської окупації. Галицькі німці терпіли знущання від російської влади не тільки за національну належність, а й за те, що Росія воює проти Німеччини. Так, тільки з одного Городоцького повіту Львівської обл. за підозрою у шпигунстві у травні 1915 р. вивезено 68 сімей німецьких колоністів⁷⁰.

Із приходом російських військ до Галичини відновили діяльність москвофільські товариства, закриті австрійською владою на початку війни. Це, насамперед, Товариство ім. М. Качковського, яке, крім Львова, відновило читальні, зокрема, в Жидачеві, Станіславові, Скалаті, Глинянах, Куликові й інших багатьох містах і селах краю. Відкрилися: Товариство жінок “Жизнь”, політична “Русская рада”, Інститут “Народний дім”, “Ставропігійський інститут”.

Хоч москвофіли вважали, що “приєднання Галичини і Буковини до Росії остаточне і безповоротне”⁷¹, проте між ними та російською окупаційною адміністрацією були певні протиріччя. Зокрема москвофіли роз’ятрували національні питання щодо Греко-

⁶⁵ Ганкевич М. Під теперішню хвилю / М. Ганкевич // Вістник. – 1915. – № 21–22. – С. 6.

⁶⁶ Історія Львова. – Львів, 2007. – Т. 2. – С. 511.

⁶⁷ Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 538. – Л. 15.

⁶⁸ Петрович І. (І. Крип’якевич) Галичина під час російської окупації... – С. 115.

⁶⁹ Там само. – С. 116.

⁷⁰ Пілінкевич А. Львів в умовах російської окупації / А. Пілінкевич // Галицька брама. – Львів, 2007. – № 7–8. – С. 24.

⁷¹ ЦДІАК України. – Ф. 361. – Оп. 1. – Спр. 588. – Арк. 88.

Католицької Церкви, критикували окупаційну владу щодо управління краєм, вимагали передати керівництво в галицькій адміністрації “местным русским деятелям”, зводили особисті рахунки з небажаними людьми тощо.

Як уже зазначено, російська військова та цивільна влада Галичини усвідомлювала відсутність у політиці російської адміністрації, на відміну від австрійської, чітких національних орієнтирів⁷². Однак це не означало, що російська адміністрація не проводила політики “возз’єднання краю” на “русских началах”. Очевидно, вона прагнула вести її, виходячи із загальноросійської політики щодо Галичини, тому й розуміла дещо по-іншому, ніж керівники москвофілів і шовіністично налаштовані суспільно-політичні кола Росії.

Відносно українців генерал-губернатор Г. Бобринський виклав свою програму так: “Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина однієї великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх устрій повинен бути оснований на руських началах. Я буду тут заводити російську мову, закон і порядки”⁷³. “Кінець українству!” – таким було гасло російської адміністрації. Закрито всі українські товариства, заклади, школи, заборонено українську мову, літературу, видавництва, вивіски. 6 вересня 1914 р. закрито “Просвіту”, 18 вересня за наказом генерал-губернатора перестали виходити всі українські періодичні видання, а 22 вересня закрили книгарню Наукового товариства ім. Шевченка⁷⁴. Поряд з іншими українськими товариствами були заборонені “січі”, яких на початок війни в Галичині нараховувалося 813, а на Буковині – 113. Для дискредитації товариства російська пропаганда поширювала чутки, що “січовики збираються вирізати всіх прибічників Росії”⁷⁵.

З окупацією краю розпочато “інвентаризацію” (фактично справжній грабiж) банків, музеїв, книгарень. У Львові особливо постраждало Наукове товариство ім. Шевченка, зокрема друкарня, музей. Забрано архів митрополита А. Шептицького з Національного музею. По ревізії “Академічний дім” у Львові став казармою для російських солдатів. Арештовували й вивозили вглиб Росії репрезентантів українства, насамперед інтелігенцію. За час російської окупації з Галичини вислано близько 2 тис. представників інтелігенції⁷⁶.

Повсюдно проводили русифікацію краю. Почали відкривати школи з російською мовою навчання, курси російської мови для вчителів, друкували російськомовні підручники. Г. Бобринський наголошував, що навчання в початкових школах повинно вестися російською мовою, за винятком міст із більшим відсотком польського населення. У таких функціонуватимуть польські приватні школи. У селах Східної Галичини діятимуть тільки російські школи, а в Західній – польські з обов’язковим вивченням російської мови.

Загальний курс російської політики в Галичині визначався не тільки повним її “злиттям” із рештою російських губерній, але й об’єднанням населення краю з

⁷² Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах. – С. 85–86.

⁷³ Петрович І. (І. Крип’якевич) Галичина під час російської окупації... – С. 19.

⁷⁴ Історія Львова: у 3 т. / [редкол.: Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій]. – Львів, 2007. – Т. 2. – С. 513.

⁷⁵ Гуйванюк М. Ставлення російської окупаційної влади до січового руху в Галичині та на Буковині під час Першої світової війни / М. Гуйванюк // Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи. – Чернівці, 2000. – С. 40–41.

⁷⁶ РГИА. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 538. – Л. 15.

населенням Росії на релігійному ґрунті. Для цього Святіший синод розробив план устрою церковних справ у Галичині, згідно з яким митрополита кафедра у Львові тимчасово заступалася архієпископом, доки Константинопольський патріарх не затвердить нового митрополита або не передасть синоду своїх прав щодо вищого духовного управління краю. У Львові мала бути заснована Православна духовна академія, ректором якої – вікарний єпископ Львівської митрополії, а в Галичі та Ярославі – єпископські кафедри.

Греко-Католицька Церква згідно з планами російського уряду мала бути ліквідована, а її вірні – наведені на православ'я. Загальне керівництво процесом навернення здійснював Волинський архієпископ Євлогій, який став проводити у краю політику войовничого православ'я. “Супроти вірних державі українських священиків, – зазначав «Вістник СВУ», – не страхалися російські власті найстрогіших способів, аби зломити їх вплив на населення та здобути сим робом легкий ґрунт православної пропаганди”⁷⁷.

Однак всі заходи російських адміністративних і церковних властей, спрямовані на знищення Греко-Католицької Церкви, не принесли бажаних результатів. Так, за даними канцелярії Євлогія, на 4 квітня 1915 р. на парафіях Східної Галичини перебувало 113 православних священиків⁷⁸. За деякими даними, тільки 29 галицьких священиків, а їх було понад 2 тис., перейшли на православ'я. Із 1 874 уніатських парафій близько 100 стали православними, причому частина з них за рахунок того, що на вільні з різних причин місця було прислано православних священиків⁷⁹. Це вказувало на те, що перехід галичан греко-католиків на православ'я не було масовим явищем. Основна частина населення продовжувала залишатися вірною Греко-Католицькій Церкві.

Необхідно виокремити арешт і заслання митрополита А. Шептицького з метою дезорганізації Греко-Католицької Церкви, а його духовенство зробити більш піддатливим для переходу на православ'я. Він був основним об'єктом доносів галицьких москвофілів. За його діяльністю уважно стежило Міністерство внутрішніх справ Росії, адже для російського уряду він був “небезпечним політичним агітатором”, “найголовнішим і найвидатнішим керівником «мазепинського» руху не тільки в Галичині, але і в російській Україні”⁸⁰. Митрополита арештовано 19 вересня 1914 р. і вивезено до Росії, де він перебував до весни 1917 р. і тільки 10 вересня цього ж року повернувся до Львова. Крім митрополита, росіяни вивезли вглиб країни ще 80 представників греко-католицького духовенства⁸¹.

У третьому виданні Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини “Збірки доказів порушення міжнародного права державами, воюючими з Австрією” наголошувалося: “Між жорстокими вчинками, яких серед страхіть всесвітньої

⁷⁷ Вістник. – 1916. – № 62. – С. 698.

⁷⁸ РГИА. – Ф. 2003. – Оп. 2. – Д. 538. – Л. 15.

⁷⁹ Бахтурина А. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Бахтурина. – Москва, 2000. – С. 181.

⁸⁰ Дорошенко Д. Арест и ссылка митрополита А. Шептицького (Из недавнего прошлого) / Д. Дорошенко. – Б. м., 1922. – С. 164–165.

⁸¹ Нива. – Львів, 1916. – № 4. – С. 262–264; Шематизм всего духовенства Греко-католицької Львівської архієпархії на 1918 рік. – Львів, 1918. – С. 172.

війни допустилися москалі щодо населення всіх національностей у Галичині, переслідування українців займають не останнє місце. Побіч спустошень і знищення майна, знасилування особистої волі, як було з поляками, жидами і німцями, виставлені були українці й українство, бо ж тут відігравала роль русифікаційна тенденція, виходячи зі своїх духовних потреб, спрямована на культурні, національні та віросповідні переслідування⁸².

На кінець 1914 р. вся Східна Галичина, Буковина і Лемківщина опинилися під російською окупацією. Ще на початку року ніхто з галицьких українців не міг і подумати, що вони можуть бути майже розчавленими під важким тягарем великої європейської війни. Адже як тільки вибухнула війна український народ Галичини з піднесенням поспішив під австрійські знамена та в ряди Українських січових стрільців, сподіваючись, що може вдасться йому визволитися з-під ворожої кормиги та закласти основи вільної України, а вже щонайменше за вірність і пожертвування для держави Габсбургів одержати національну самоуправу у Східній Галичині, свій український край в Австрії.

Отже, рік 1914 був, напевно, найжорстокішим для українського народу. Десятки й сотні тисяч українців гинули на кривавих побоїщах. У запіллю по всій Галичині десятки тисяч українців гинули на мадярсько-австрійських та російських шибеницях, тисячі засуджували на розстріл, а незчисленна кількість пішла в тюрми, на Сибір і Талергоф. Українське слово заборонено військовою цензурою, а саме ім'я українець затавровано клеймом "зрадник".

Однак 1914 став роком духовного єднання українців. Залишилася живою і незмінною українська ідея, що оживляла серця й піднімала душі людей. Зміцніла українська сила, яка поки що не заявляла про себе, але росла своїм корінням вглиб – в душі кожного українця. Українське суспільство в тодішніх умовах зробило все, що могло для будучості й волі України.

⁸² Вістник. – 1916. – № 62. – С. 697.